

*Кушерець Д. В.,**кандидат економічних наук, доцент,**доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Університету сучасних знань*

ОХОРОННІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ДОГОВІРНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю характеристики охоронних правовідносин у сфері договірної права. Проаналізовано теоретичні напрацювання вітчизняних та російських вчених щодо розуміння суті охоронних правовідносин. Автором обґрунтовано наявність у договірному праві інституту охоронних правовідносин як окремого виду цивільних відносин та розкрито їх взаємозв'язок із правовідносинами захисту. Результатом виконаного дослідження стало визначення завдань охоронних правовідносин у договірних зобов'язаннях та авторське формулювання їх дефініції.

Ключові слова: охорона прав, правовідносини, судовий захист, договірні зобов'язання, правопорушення, договір, конфлікт інтересів, правовий стан охорони.

Постановка проблеми. Питання визначення поняття та характеристики категорії правових відносин є одним із найбільш складних як із точки зору загальної теорії права, так і з погляду визначення принципів засад регулювання та функціонування окремих галузей права [1, с. 11]. Водночас у вітчизняній правовій літературі до цього часу не напрацьовано усталених теоретичних дефініцій із надзвичайно важливої проблеми: формування правоохоронної і правозахисної політики у сфері договірної права щодо охорони і захисту майнових прав особи.

Вчення про охоронні правовідносини в цілому та в договірному праві зокрема сформувалося на основі наукових праць багатьох учених-правників, а саме: О.І. Харитонової [1; 4], О.В. Дзери [2], Л.М. Силенко [3], Є.О. Харитонова [4; 5], А.П. Сергєєва [6], С.С. Алексєєва [7], Р.Р. Сайфулліна [8] та інших. Разом із тим однозначної думки щодо місця охоронних правовідносин у договірному праві до цього часу немає. Саме тому метою цієї статті є теоретичне обґрунтування виникнення в договірних зобов'язаннях охоронних правовідносин як окремого виду цивільних відносин, нетотожного з відносинами захисту та висвітлення його характерних особливостей.

Виклад основного матеріалу. У теорії цивільного права більшість учених, у залежності від підстав виникнення, дотримуються поділу правовідносин на регулятивні й охоронні.

На думку О.В. Дзери охоронними називають правовідносини, які виникають між порушником цивільно-правових норм і потерпілим. Вони виникають із порушень правових норм, суб'єктивних прав і заподіяння шкоди потерпілому та є цивільно-правовою формою усунення наслідків правопорушення та поновлення нормального правового й економічного або особистого становища [2, с. 85].

Л.М. Силенко визначає охоронні правовідносини як відносини, що виникають із негативної протиправної поведінки суб'єктів цивільного права, унаслідок чого правопорушник несе цивільно-правову відповідальність (відшкодування шкоди, сплата неустойки) [3, с. 53].

Є.О. Харитонов висловлює позицію, відповідно до якої охоронні цивільні правовідносини є різновидом регулятивних і стають такими внаслідок трансформації останніх через «збій»

у позитивному регулюванні суспільних відносин [4, с. 367]. Як і попередні науковці, О.Є. Харитонов моментом виникнення такого виду правовідносин визначає цивільне правопорушення, яке викликає необхідність захисту інтересів учасників цивільного обігу цивілістичними засобами [5, с. 51]. Таким чином, у цьому випадку позиція вченого базується на завданні охоронних правовідносин захистити порушені права учасника, а не охороняти, що логічно випливає з лексичного значення слова «охорона».

З огляду на вищевикладене, можна констатувати, що українські юристи одностайні в поглядах щодо суті та виникнення таких правовідносин, констатуючи моментом їх виникнення факт порушення цивільних прав конкретного суб'єкта та притягнення деліквента до цивільно-правової (у переважній більшості – майнової) відповідальності.

Дещо іншої точки зору щодо суті охоронних правовідносин дотримуються російські вчені.

Зокрема, на думку авторів підручника «Гражданское право» під редакцією А.П. Сергєєва охоронні правовідносини виникають, як правило, при порушенні, загрози порушення або ж оспоренні суб'єктивних цивільних прав і у випадку, коли необхідно запобігти або усунути наслідки таких дій. У свою чергу, виникнувши, охоронне правовідношення має новий зміст, який полягає в праві потерпілого на захист і в обов'язку порушника понести міри примусу, а також новий об'єкт, що полягає в поведінці зобов'язаної особи, спрямованій на усунення наслідків порушення [6, с. 69–70]. Крім того, охоронні правовідносини, на думку російських цивілістів, можуть виникати і в результаті правомірної поведінки, наприклад при вилученні земельної ділянки для державних потреб або ревізії.

Інший російський цивіліст С.С. Алексєєв вбачає зміст охоронних правовідносин виключно в застосуванні до правопорушника засобів державного примусу (наприклад, сплати неустойки) [7, с. 44]. Схожої думки дотримується і Р.Р. Сайфуллін, зауважуючи, що охоронні правовідносини являють собою зовнішню форму вираження юридичної відповідальності, яка складає їх зміст [8, с. 55].

Таким чином, більшість вітчизняних та російських учених сходяться в одному – охоронні цивільні правовідносини мають місце в цивільному праві. У сфері договірних зобов'язань вони поєднуються із захисними, існують на постійній основі, маючи пасивно-спостережну форму у вигляді логічного аналізу подій, пов'язаних як з укладенням договорів, так і їх виконанням.

Суть такого висновку ґрунтується на формулі: «Моя поведінка є адекватною до твоєї поведінки». Разом із тим така формула, по суті, є відносною і до захисту прав та інтересів, оскільки захист повинен бути адекватним порушенню. Виходячи із цього, ні охорона, ні захист прав не є безмежним, він завжди є співмірним. З огляду на це охоронні правовідносини, по суті, отожднюються із цивільними відносинами щодо захисту цивільних (зокрема, майнових) прав. Водночас така позиція є досить суперечливою, оскільки проведене нами дослідження

дає підстави стверджувати про існування в договірному праві окремих нетотожних між собою та за своїм змістом інститутів цивільно-правової охорони та цивільно-правового захисту майнових прав фізичних та юридичних осіб.

Але навіть такі висновки слід розглядати критично, оскільки вони мають низку недоліків.

Так, охоронні правовідносини в договірному праві на стадії переговорів та укладення договору ґрунтуються на логіко-критичному аналізі його майбутніх умов. При підозрі в можливих порушеннях прав та інтересів у контрагентів спрацьовує внутрішня реакція перестороги, яка, як правило, може призвести до конфлікту інтересів.

На стадії виконання договору охоронні правовідносини набувають нової якості, оскільки їх змістом стає контроль за виконанням його умов. У практичній площині окремі незначні порушення умов договору трансформуються з охоронних у захисні. Після усунення недоліків захисні правовідносини повертаються до попереднього стану, трансформуючись в охоронні. Це має місце лише тоді, коли такі порушення договорів не тягнуть за собою збитків і носять неістотний характер (наприклад, надсилання певних документів, які стосуються предмета договору, із запізненням на 1–2 дні). Разом із тим значні порушення, за суттю яких стоять економічно-фінансові втрати, безумовно, із охоронних трансформуються в захисні.

Судовий захист, по суті, є трансформованою охороною, яка набуває нових якостей – публічності та обов'язковості судових процедур у подальшому при відмові позивача від позову може знову трансформуватись в охоронні правовідносини з продовженням подальшого виконання договірних зобов'язань.

Таким чином, вищевикладене є теоретичною ілюстрацією практики застосування принципу трансформації, який полягає в тому, що виключно охоронних чи виключно захисних правовідносин у договірному праві не існує. Такі правовідносини постійно трансформуються, набуваючи таким чином нової якості – якості еластичності.

Розглянемо тепер як гарантуються питання охорони і захисту майнових прав та інтересів у договірному праві.

У цій частині доречно згадати погляди відомого російського цивіліста О.С. Мордовця, який вважав, що охорона прав і свобод – це стан правомірної реалізації прав і свобод, гарантією яких є контроль соціальних інституцій, але без їх втручання [9, с. 88]. Позиція, відповідно до якої права та законні інтереси охороняються постійно, а захищаються лише тоді, коли порушуються, прослідковується також і в працях М.І. Матузова, В.М. Ведяхіна, Т.В. Шубіної [10, с. 111] тощо.

У договірному праві охорона майнових прав сторін гарантується їх домовленістю (ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)), обов'язковістю таких домовленостей до їх виконання (ст. 629 ЦК України), самою формою договору (ст. 639 ЦК України), процедурою його укладення (ст. ст. 638, 640–646 ЦК України), вирішенням переддоговірного спору (ст. 649 ЦК України), обов'язками сторін (ст. 659–664 ЦК України), закріпленням правових наслідків як перестороги при невиконанні договірних зобов'язань (ст. ст. 665–673, 678–680, 684–689 ЦК України), забезпеченням зобов'язань (ст. 546–625 ЦК України) тощо.

Усі ці забезпечувальні законодавчі заходи носять охоронний характер і відіграють роль правових сигналів, порушення яких спричиняє конфлікт інтересів. Таким чином, між категоріями правової охорони та правового захисту знаходиться конфлікт інтересів.

Конфлікт інтересів у договірному праві – це ще не закінчена охорона майнових прав, яка дає сподівання на добровільне

припинення порушень, але і не розпочатий захист майнових прав. Це перехідна категорія, від одного стану правовідносин до іншого.

З огляду на вищевикладене вважаємо, що метою цивільних охоронних правовідносин у сфері зобов'язального права є:

а) створення законодавчих умов для приватно-договірних відносин з метою гарантування сторонам охорони їх майнових прав;

б) забезпечення безперешкодної реалізації прав сторонам щодо охорони їх майнових прав за рахунок переддоговірних спорів щодо тлумачення договорів, їх умов виконання, забезпечення зобов'язань, обов'язків сторін тощо;

в) наявність контрольних можливостей за діями однієї сторони відносно іншої і, навпаки, з метою охорони своїх майнових прав та попередження їх порушень.

Охоронні правовідносини в цивільному праві в цілому і договірному праві зокрема слід відрізнити від правового стану охорони майнових прав. Формою охоронних правовідносин є статичні, контролюючі дії їх суб'єктів. Такі дії осіб обумовлюються змістом правовідносин у сфері охорони майнових прав і мають вигляд зобов'язань, зазначених у договорі, який укладається між ними.

Правовий стан охорони майнових прав у договірному праві є наслідком реалізації форми охоронних правовідносин, тобто реалізації того стану, за якого досягнуто його мети.

Так, при виконанні договору доручення повірений зобов'язаний повідомляти довірителів на його вимогу всі відомості про хід виконання його доручення; негайно передати довірителю все одержане у зв'язку з виконанням доручення (ст. 1006 ЦК України). За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажадавцем) і повернути її поклажадавцеві в охоронності (ч. 1 ст. 936 ЦК України). Аналогічний підхід існує до зберігання цінностей у банку (ч. 1 ст. 969 ЦК України), договору складського зберігання (ч. 1 ст. 957 ЦК України), а також договору перевезення вантажу (ч. 1 ст. 909 ЦК України) тощо.

Основою правового стану цивільно-правової охорони майнових прав є закріплення в нормативних актах норм-гарантій права власності та інших майнових прав, які виступають предметом цивільно-правових договорів.

Поряд із загальними підходами до охорони майнових прав фізичних та юридичних осіб у договірному праві охорона майнових прав особи, наприклад у договорі ренти, забезпечується заставою (ч. 1 ст. 735 ЦК України), при договорі купівлі-продажу – це гарантія на якість товару (ст. 675 ЦК України). Отже, охорона майнових прав у договірному праві – це не лише забезпечення умов щодо недоторканності та збереження майна сторін, але і гарантії, які забезпечують особі охорону її майнового права від загрози невиконання чи неналежного виконання договору.

Таким чином, цивільні правовідносини у сфері охорони майнових прав спрямовуються не на притягнення особи до цивільно-правової відповідальності, а на створення умов щодо реалізації принципу недоторканності, цілісності та збереження майна і з цих підстав охорона майнових прав, у тому числі і у випадках невизнання, порушення чи оспорування майнових прав особи, є самостійним правовим явищем, організаційну основу якого складають, з одного боку, інститут забезпечення виконання зобов'язань у договірному праві (порука, гарантія, застава завдаток, неустойка (ч. 1 ст. 546 ЦК України), а з іншого – самі договірні форми, їх умови, договірні зобов'язання. З огляду на це охоронні правовідносини можна поділити на два види: правовідносини зовнішнього характеру (інститут забез-

печення виконання зобов'язань) і внутрішнього характеру (договірні форми, їх умови, договірні зобов'язання). Кожен із цих видів, з одного боку, має автономну самостійність, а з іншого – доповнює один одного. При цьому як перший, так і другий види спрямовуються насамперед на охорону майнових прав та інтересів особи. Це ті начала, на яких у подальшому ґрунтується захист майнових прав.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє констатувати наявність у договорному праві окремого виду цивільних відносин, а саме: охоронних правовідносин, що забезпечують особі охорону її майнового права від загрози невиконання чи неналежного виконання цивільно-правового договору. З огляду на вищесказане охоронні правовідносини у сфері договорного права можна визначити як *супільно-договірні відносини, обумовлені нормами договорного характеру, що виникають на підставі закону, домовленостей між сторонами чи уповноваженими ними на це особами і спрямовані на забезпечення безперешкодної реалізації учасниками договірних відносин своїх законних майнових прав та інтересів шляхом усунення перешкод та створення умов для попередження протиправних зазіхань на своє майно та майнові права, та можливого їх ефективного захисту у випадку невизнання, порушення чи оспорювання.*

Література:

1. Харитонов О.І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади) : [монографія] / О.І. Харитонов. – О. : Фенікс, 2011. – 346 с.
2. Цивільне право України : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.
3. Силенко Л.М. Цивільне право України : [навч. посібник] / Л.М. Силенко. – К. : Алерта, 2004. – 328 с.
4. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини : [монографія] / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонов. – 2-ге вид., перероб. і доп. – О. : Фенікс, 2011. – 456 с.
5. Цивільне та сімейне право України : [підруч.] / за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
6. Гражданское право : в 3-х т. / [Е.Н. Абрамова, Н.Н. Аверченко, Ю.В. Байгушева] ; под ред. А.П. Сергеева А. П. – М., 2010 – . – Т. 1. – 2010. – 1008 с.
7. Гражданское право : [учеб.] / [С.С. Алексеев, Б.М. Гонгало, Д.В. Мурзин и др.] ; под. общ. ред. чл.-корр. РАН С.С. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект ; Екатеринбург : Институт частного права, 2009. – 528 с.

8. Сайфуллин Р.Р. Юридическая ответственность и охранительные правоотношения: вопросы участия государства / Р.Р. Сайфуллин // Научный Татарстан. – 2009. – № 3. – С. 55–58.
9. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / А.С. Мордовец. – Саратов, 1996. – 154 с.
10. Беспалова М.А. Доктрина защиты прав человека в контексте правоохранительной функции государства / М.А. Беспалова // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – 2010. – № 13. – Т. 14. – С. 110–116.

Кушерец Д. В. Охранительные правоотношения в сфере договорного права: теоретические вопросы

Аннотация. Статья посвящена раскрытию характеристики охранительных правоотношений в сфере договорного права. Проанализированы теоретические разработки отечественных и российских ученых относительно понимания сущности охранительных правоотношений. Автором обосновано наличие в договорном праве института охранительных правоотношений как отдельного вида гражданских отношений и раскрыто их взаимосвязь с правоотношениями защиты. Результатом выполненного исследования стало определение задач охранительных правоотношений в договорных обязательствах и авторское формулирование их дефиниции.

Ключевые слова: охрана прав, правоотношения, судебная защита, договорные обязательства, правонарушение, договор, конфликт интересов, правовое состояние охраны.

Kusherets D. Protective relationship in contract law: theoretical issues

Summary. The article is devoted to coverage the characteristics of security relations in the field of contract law. Made a theoretical analysis of the achievements of domestic and Russian scientists relatively understanding of the security relationship. The author substantiates the presence of contract law institute legal protection as a particular type of civil relations and revealed their relationship with protection legal relationship. The result of the study was to define the tasks of legal enforcement in the commitments and copyright formulating their definitions.

Key words: protection of rights, legal, judicial protection, contractual obligations, offense, contract, conflict of interest, legal status of protection.